

„Magam helyett”
az „Irgalom”

Műhelytanulmányok

II. évfolyam

1. Symphonia Ungarorum
Tanulmányok Nagy Gáspár és Szokolay Sándor életművéről
Szerkesztő: Windhager Ákos
2. „Mozgó dó...”
Gondolatok Kodály Zoltán zenepedagógiai módszeréről
Szerkesztő: Fehér Anikó
3. Auróra
A magyarországi balett születése
Szerkesztő: Bólya Anna Mária
4. Kálnoki-Gyöngyössy Márton
Nemzet és múzeum
A magyar múzeumügy a jogszabályalkotás tükrében (1777–2010)

„Magam helyett” az „Irgalom”

Impresszum

Műhelytanulmányok II. évfolyam/5.

Sorozatszerkesztők:

Kocsis Miklós – Kucsera Tamás Gergely

„Magam helyett” az „Irgalom”

Szerző:

ifj. Sipka Sándor

Olvasószerkesztő:

Borbély Réka

© Magyar Művészeti Akadémia

Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020

© Szerkesztő, 2020

© Szerző, 2020

ISBN 978-615-6192-17-2

MMA MMKI

1121 Budapest,
Budakeszi út 38.

A kiadásért felel Kocsis Miklós, az MMA MMKI igazgatója.

ifj. Sipka Sándor „Magam helyett” az „Irgalom”

5

Németh László a *Magam helyett* című önéletrajzi művét 1943 nyarán kezdte írni Debrecenben a Bocskaikertben – vagy ahogyan ő használja: Bocskay-kertben –, stimuláló családi és tragikus háborús környezetben. Én a *Homályból homályba* című, kétkötetes önéletrajzi könyve alapján dolgoztam, amely tartalmazza még az *Ember és szerep*, *Megölt költő*, *Móricz Zsigmond* és *Naplók* fejezeteket.¹ A *Magam helyett* I. kötete a háború végéig terjedő életszakaszt mutatja be, a család, az iskolák, a pályakezds, a tehetségformálódás és az írói szerepvállalás személyiséget alakító folyamatait. A II. kötet a vásárhelyi éveket, továbbá az '56-os forradalom kezdetéig, a *Galilei* bemutatásáig terjedő, betegségkezdettel terhelt alkotói időszakot összegzi 1958-ban. Lényeges különbség látszik a két részben. Az első, fiatalos, erőteljes duzzadó rész főleg a saját személyiségének megértését és megérttetését végző kísérlet, tele bravúros aforizmákkal. A tizenöt évvel később megírt folytatásban a háborút, a Rákosi-terrort, a levert forradalmat átélte, betegséget megismerő, de az igazáért, alkotói lehetőségért elszántan küzdő, nagy formátumú alkotót látjuk.

A „Bocskay-kert” nemcsak lakhely, kis gazdaság, örömet adó alkotóhely volt számára az írás kezdetén, hanem a „Kert-Magyarország” utópia lehetséges, valós modellje is. Az író fizikai és szellemi erejének csúcsán volt ekkor, háta mögött több mint másfél évtizedes, nagyon intenzíven megélt és végigalkotott életszakasszal, tele ámulatba ejtő, szellemi teljesítménnyel és telve mélyre hatoló sebekkel, kudarcokkal, fájdalmakkal egyaránt. A kivételesen bátor, őszinte, igazmondásra törekvő írás indítékai többirányúak. Távolról sem csak részletes önéletrajz. Ennek a célnak a fontos és természetes teljesülése mellett a mű elsődlegesen egy magát elevenen boncoló pszichiáter orvos „boncjegyzőkönyve”, amelyet így is említ, másrészt egy sorsanalizáló gondolkodó magyarázat keresése a „megmagyarázhatatlanra”, mindez egy kivételes formátumú író szövegművészetében, műveinek pontosabb megérttetése céljából. Titkot próbál megfejteni. Hogyan és miért forr(t) össze benne egyre jobban az „ember és szerep” párosnak nevezett sikeres vállalkozás sűrű tartó hűsége, de végzetszerű, jellemet próbáló, kegyetlen kelepceje is?

Hisz a művelődéstörténeti tanulmányokon kívül minden más műfajban, versben, novellában, regényben, de főleg a drámákban valami mélyen személyes élményét, sérelmét vagy felismerését emeli nemzeti vagy emberi közkinccsé. Ebben erősített meg egy friss élményem is. Nem rég szakmai úton Prágában jártam, és magammal vittem újraolvasásra a *Husz János* című drámát.² Vásárhelyen fejezte be 1948-ban, tanári aktivitása csúcsán, de magában hordva a „kűtmérgező” vád mérgezett nyilát. A *Magam helyett* alapján elképzeltem egy munkanapját. Délelőtt három-négy óra az

¹ NÉMETH László: *Homályból homályba I-II.* Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.

² *Husz János* (1948) = NÉMETH László: *Szerettem az igazságot.* Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971, 116–188.

új pedagógiai kísérlete szerint a társadalom- és természettudományi tárgyak komplex tanítására. Ebéd után dolgozatjavítás minden tanulóknak szöveges értékeléssel. Két-három óra készülés másnapra. Rövid séta után sovány vacsora. Majd az éjszakába nyúlóan *Jan Hus* szavaival szólva szenvedélyes, máglyatűzet tűrő visszautasítása a személyét ért igaztalan vádaknak. A vesztőhelyén imádkozó és zsoltárokat éneklő, finom arcú reformátor mártírban nemcsak a cseh tejtestvért ismerhetjük meg, hanem azt a kulcsszemélyt is, aki nélkül sem Hunyadi Mátyás, sem a mai Csehország nem érthető meg pontosan. Ugyanez a gesztus Görgey szavaival így szól később az *Árulóban*: „S ez nem utolsó szerep: a nemzetet szerencsétlenségünkkel gondolkodásra s önismeretre tanítani.”³

A könyv első részében az életrajzvezetés mellett különböző aforizmaszerűen megfogalmazott gondolatok sorjáznak, amelyek pontosítják, árnyalják az önarcképet: „Igaz ember, ez akartam lenni”; „Fő programom az volt, kifacsarjam magamból, amit még lehet.” Új, máig ható, eleven fogalmakat alkotott, mint az „új nemesség”, „harmadik oldal, harmadik út”, „minőségszocializmus” vagy a „minőség forradalma”.⁴ De mennyire életszerűbb lett számomra a már kissé üres automatizmusként emlegetett „minőség forradalma” gondolattal kapcsolatban megismerni azt, hogy a tudó-vészből történő gyógyulása közben élte át és fogalmazta meg ezt az élményt. Keats *Hyperion*jában, Apollón megszületésében már csak a nagyszerű művészi példáját találta meg (és nem „fel”) ennek az eszmének.⁵

A fiatal Németh László sorsa azonban alakulhatott volna teljesen másképp is. A házasságra készülő szigorló orvosnak a János Kórház Belgyógyászati Osztályán a neves főorvos a gyakorlata második hónapjában már állást ajánlott, igaz „fizetés nélkül”. Észrevette a rendkívüli tehetséget, aki nemcsak újszerűen, érdekes módon referált a betegekről, hanem az újításait rögtön egy tudományos dolgozatban le is tette az asztalára a „*status praesens*” betegvizsgálati gyakorlattal kapcsolatban.⁶ Ha ekkor jövőendő apósa ígért volna valami anyagi támogatást, akkor lehet, hogy Németh László neve ma néhány fontos orvosi kórkép leírójaként élne...

A „sorsanalizáló gondolkodó” két „szerencsés” pályázatnyerést említ, amelynek döntő jelentőséget tulajdonít az életében. Elsőként természetesen a *Nyugat* novella-pályázatát, másodiknak a *Medve utcai Polgári Iskolában* az iskolaorvosi állást. Ehhez túlzás nélkül hozzátehetjük a vásárhelyi gimnáziumtanári pályázatnál Márton Árpád református elnöklelkész legendává vált egyszavas döntését: „Möglősz.”

A „vívészekció” minden eleme nagyon fontos. Természetesen főleg a szülei: kitől mit örökölt? De nagyon mély és pontos a szilasi, a pesti, az ausztriai rokonok testi, szellemi, erkölcsi és szociológiai analízise is. A nagyszülői szilasi kertben töltött nyári vakációk alatt lobbantak be először alkotói, irodalmi tehetségének szikrái,

³ *Áruló* (1954) = NÉMETH László: *Szerettem az igazságot*. Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971, 442-524.

⁴ NÉMETH: *i. m.* (1977).

⁵ Uo.; Keats *Hyperionja vagy a minőség forradalma* (1933) = NÉMETH László: *Európai utas*. Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973, 278-283.

⁶ *Új szempontok a status praesens felvételében* (1925) I. = NÉMETH László: *Életmű szilánkokban I.* Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, 67-95.

amelyeket a vesztesre álló háború, a nemzetföltés, a forradalmak heve, a heroikus önfeláldozás készítése és a „nyelvtanulási mámorban” növekvő műveltség táplált.

Minden iskola mély nyomot hagyott benne. A *Bulyovszky utcai Reálból* elmene-kült, mikor először, de életre szólóan Budapesten „kisebbségben” igazságtalan meg-aláztatást szenvedett. A *Budai Főreálban* szellemi és közösségi kiteljesedést kapott. A bölcsészkar pár hónap alatt meggyőzte, hogy nem neki való. Annál inkább az or-voskar. „Az orvosi diploma megszerzését élete egyik legjobb döntésének tartotta. Az orvosi mentalitás észrevétele nélkül írói pályának bizonyos sajátosságai nem érthetők. Az irodalmi életbe történő, villámszerű berobbanásakor ugyanis képviselt valamit a vészhelyzetben cselekvő, intenzív osztályos orvoséból, sebészéből. (Gyor-san kell megoldani a bajt, akár bizonyos ép szövetek átvágásával is!) Természetes lehetett a sértettség az irodalmi világban az ezt az érzést nem ismerők között. Ha a fiatal író reflexeiben a nagy veszélyben cselekvő mentőorvos stílusa ismerhető fel, később már a gyakorló pedagógia derűjével beoltottan a krónikus betegséggel fog-lalkozó belgyógyászé, elmeorvosé és megelőzően dolgozó higiénikusé.”⁷

Az auto-pszichoanalízis két legbensőségesebb tárgya a tehetség és a szerelem. „Az emberrel csak a képességei születnek vele. Hogy ezek tehetséggé álljanak össze, ahhoz különös tehetségképző körülmények kellenek. Én például máig is abból a te-hettségemből élek, ami a rakpart, a klinika s a Múzeum-kert közt nőtt boldogtalan csatangolásaimban.”⁸ Kulcsszó a „boldogtalan”. Mert abban, hogy a helyét, szerepét kereső, szellemileg csapongó medikusból *Németh László író, szellemi organizátor* vált pár hónap alatt, nélkülözhetetlen volt a beteljesült szerelem élménye, az „asszony részének” megtalálása. A számtalan, szétszórtan kószáló, színes kis fénypontból, fo-tonból így és ekkor lett egyszerre, varázsütésre egy fókuszirányba sugárzó, átütő erejű, magnetizált ragyogás! „A szerelem, a házasság, az írószerep, de maga az em-ber, egy életre szóló vállalkozás.”⁹

Gondolkodásának egyik jellemző mondata: „Amit az ember megfigyel, annak fölé-be kerül.” Páratlan tökélyre jutott el a különböző jelenségek mélységeinek, dimenziói-nak megismerésében és megértésében és maga számára történő hasznosításában, a „lehetetlen megkísértésében”, legyen az irodalom, a művészet, a tudomány, a po-litika, a támadásokra dacosan válaszoló saját mű, a mindennapi időbeosztás vagy a betegségét gyógyító agydiéta. „Az egész élet titoktani laboratóriumma vált körü-löttem.”¹⁰

„Az embereknek nem pszichológiájuk, hanem mitológiájuk van”¹¹ – olvashatjuk. Mindenkinél, de különösen a kivételesen nagy formátumú személyeknél életüket túlélő legendák maradnak fenn egyes tetteikről. Ilyenek Németh László nyílt és he-roikus közéleti megnyilvánulásai is éles politikai helyzetekben. Érettségi előtt,

⁷ ifj. SIPKA Sándor: *Németh László emlékkönyve* = ifj. SIPKA Sándor: *Az „orvos” szerepe Németh László éle-tében*. Szeged, Németh László Társaság, Tiszatáj Alapítvány, 2001, 438–444.

⁸ NÉMETH: *i. m.* (1977).

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

1919 tavaszán a gimnáziumban, majd a háború alatt Balatonszárszón két-két alkalommal mondott emlékezetes beszédet. Az '56-os forradalomban ő adta a Petőfi Párt nevet, majd három fontos cikkben tett hitet az „emelkedő nemzet” mellett, és intett a kivételes lehetőség magasrendű megragadásának felelősségére.¹²

A *Magam helyett* a forradalom kezdetéig tart. Az előzőekben említett idézeteken kívül érdemes azonban még több gondolatot, „villanást” idézni a műből, amelyek gazdagítják az „önarckép” részleteit: „Magam helyett: érthető úgy is, hogy ez az élet-rajz az élet helyettese lesz, de érthető, ahogyan én értettem, ha engem elpusztítanak, maradjon veletek ez a könyv – az ember helyett, egy más ember”; „Akiknek minden lehetőség megvolt adva, azok sem igen adtak többet a nemzetnek, mint én, akitől minden lehetőséget elvettek”; „Az én erőimnek legfőképpen egyharmada fordítódott munkára, a másik kétharmad ráment a fölédézett szenvedések elviselésére”; „A vereség megtisztít, felemel, közelebb hoz magamhoz, kitárja előttem az életet. A győztes természetesnek tartja, hogy nem halt meg. A vesztes élvezi, hogy él”; „Ember és szerep. Az egyik csupa mélység, a másik csupa világ felé fordított felület. Az ember nemcsak természet: vállalkozás is”; „Az én legtermészetesebb életem, úgy érzem, az aszkézis lett volna”; „A döntő szót azonban mégis a hűség mondatta ki, a jobbágy ősök szigora, a keresztbe kötött kendőjű protestáns nagynya. Evvel kellett kiegyeznie a szűznek és ledérnek, egy magához szigorú, a másikhoz kegyetlen s mégis tiszta és remeklő – kínlódva boldog és kínozza boldogító szerelemben”; „A szörnyeteg és literátor küzdenek bennem, lebontva s valamelyest kiegészítve egymást”; „Az üdvösség a mi magunk ügye: életünkben dől el, s életünk fölötti erőkkal szemben. Az eredmény: hűség és dac”; „Az én bosszúm csak a mű lehet”; „A minőségi élet: képességeink sokoldalú fejlesztése – a változatos munkát szinte szertartásszerűen lehet űzni, mint egy boldog szerzetes”; „Mint kritikus tudósként közeltem a könyvhöz, agyam kész pengéivel metszettem, bontottam, elemeztem”; „Egész gondolkodásomban, regényírói módszeremben: biológus és nem anatómus lettem”; „A fájdalom kohója, amelyben a tehetség készül”; „A nagy tehetségnek épp az óvatosság az ismertető jele, mellyel az ész tehetetlenségét le tudja küzdeni, és az euklideszi mértanban, mely az ész természetét sugározza a világba, a Rieman-félet, amely a valóságra hasonlít, meg tudja találni”; „Én minden kudarcom, be nem válásom ellenére is magamat tartottam, s nem a – normálisokat – az igaznak. Embernek éppúgy, mint magyarnak”; „Van énnékem egy elég szerencsétlen tulajdonságom; úgy nevezem: lassú előhívás: lassan hívódom elő a szívekben. Amikor ott vagyok, s kínálom magam, nem veszik észre, hogy amit eltolnak, becse lehet. A természet olyan tökéletes inkognitót szabott rám: elkeverődöm a megbántható szürkeségben. Lassan azonban, amikor már nem vagyok velük, előhívódom az emberekben. Nem a tehetségem, a viszony, amelyet kínáltam nekik. Az, ami engem egyrészt összetört, másrészt élő utópiává tett; gyerekes vágyódásom a paradicsomi kapcsolatok, a nagy szerelem, az elszánt bajtársiasság, a szülői és hitvesi kapcsolatok után, idők múltán

¹² *Emelkedő nemzet* (1956) = NÉMETH László: *Életmű szilánkokban II.* Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, 189–192; *Pártok és egység* (1956) = NÉMETH László: *Életmű szilánkokban II.* Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, 193–196; *Nemzet és író* (1956) = NÉMETH László: *Életmű szilánkokban II.* Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, 197–198.

bizonyos hatalmat szerez a szíveken számomra. Az emberek megértik: milyen kevés van az élet közetében abból az ércből – s egyszer csak azon kapják magukat, hogy ez a gyermeknek taksált ember valami vágyódást, honvágyat, bűntudatot tart fenn bennük”; „A nyelvtanulás már akkor az volt számomra, mint ma, figyelemlelkötő, csillapító, amit mindig lehet csinálni. De a nyelveknek volt mélyebb vonzásuk is: az életszomjajnak kelletek. [...] Az élet végleteihez iparkodtam hozzáférni: egy-egy nagy író, rajta át egy kort, nemzetet léte titkáig megismerni”; „két ellentmondó szerepet próbáltam betölteni. Egyik az elkiáltóé: aki behúzódik magányába, kotlik, néz, vizsgál, s szakadjon ég, föld elkiáltja, amit igaznak hisz. A másik: a mozgalmi emberé, aki száz kart szeretne, hogy száz más karba ölthesse, s egy egész, makacs, tehetetlen tábort vonzolhasson”; „Mi volt mégis, ami az én Philoktetész-szigetemről újra és újra visszahozott?... a csapat, [...] a gyengék váratlan s hősi győzelme az erőseken...”; „a jó szerelem nem ismeri a házasság szentségét, ő maga a szentség és házasság”; „A valódi érzékiség mozarti zenéje ott szólal meg, ahol a lélek megnyugodva pihen és lebeg az ölekezés felett.”¹³

A *Homályból homályba* II. kötetében, amely a *Vásárhelyi évek* fejezettel indul, újdonságként jelennek meg a közösségi szeretet jelzései: „Vásárhelyen, ha csak középiskolában is, egyetemi szinten folyt a játék”; „Először éreztem szeretetre méltónak magam”; „Méhész Zoltán: Eszter fölébe nőtt, íróját is mintegy Eszterre nevelte”; „Hisz, ami a fejemben van, nem az enyém. Apámtól kezdve a vásárhelyi tanítványaimig, sok ezrek munkájának eredményeként gyűlt össze, s a nemzet tulajdona, én csak a hajóskapitány vagyok, akinek ezt kikötőbe kellett volna vinni”; „A betegségre ott volt a tételem: az élet kényszerűségét kísérleti alkalommá, laboratóriumá kell alakítani”; „Vásárhely az a nem várt kései felfedezés tette a »boldogság« szigetévé, hogy hisz én nem vagyok olyan szerethetetlen ember, akármilyen szegénységben, mellőztetésben – a szívek napsütésében éltem, egy egész város vett körül a szeretetével.”¹⁴

A kétkötetes *Magam helyett* mű kiemelkedően fontos üzenete az utolsó, a záró, életrajzi esemény leírása. A *Galilei* 1956. októberi, Nemzeti Színházban történt bemutatójának katartikus hatása a hallgatóságra – az író tüntetésjellegű, lelkes ünneplése a nézőtéren, a forradalom előestéjén – volt az, amit Németh László élete és írói munkássága csúcsmélységének, sikerének tartott. A század elején induló írói élet és a nemzet XX. századi, erkölcsi csúcsteljesítménye az '56-os forradalom és szabadságharc: itt találkozott, fonódott össze a történelemben, a személyes sorsban és az életrajzi műben.

Az önelemző művek közül a *Magam helyett* mellett az 1935-ben írt *San Remó-i naplót* érzem kulcsműnek. A fényes *Tanú*-korszak végén írja ebben: „Megalomániás, írogatják rólam, s valóban az vagyok: nagy dolgok mániákusa. De ha meghalok, az elmulasztott kicsinységektől, a gyerekek és virágok naplójától lesz nehéz elszakadnom...”¹⁵ „Elmulasztott kicsinységek!” Ez a két szó vezethet az *Irgalom*¹⁶ regényhez,

¹³ NÉMETH: i. m. (1977).

¹⁴ Uo.

¹⁵ *San Remó-i napló* (1935) = NÉMETH László: *Európai utas*. Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973, 695–745.

¹⁶ NÉMETH László: *Irgalom*. Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984.

amelyet Sajkódon, a tihanyi öböl feletti kis házában kezdett filléres leckeüzetekbe fogalmazni a hatvanadik életévét betöltő író. „Hatalmas életmű volt a háta mögött, de tiszta örömet a családon kívül csak tanárként kapott Vásárhelyen. Az ország helyzete és jövője kétségbeejtő, szabadsága reménytelennek látszik. Magyarországon terror van és a szocializmus nemes eszméjének meggyalázása. A szputnyikeregető Szovjetunió nagyhatalmi helyzetének csúcán tetszeleg. Lesújtó véleménye lett ugyanakkor a nyugati, jóléti társadalmak politikai gyakorlatáról és mentalitásáról is, bár sohasem érezte az európai kultúra lényegét olyan közel magához, mint ebben a helyzetben. Nagy és váratlan öröme ugyanakkor, hogy jó eredményeket ért el magán a vérnyomáscsökkentő agydiétával. Így erőt érzett egy, az ifjúságát megidéző, »testamentumot, méltót írni« igényű alkotáshoz. A regény lényege és üzenete az egyetemes emberi élet hétköznapjaiban mindenki által alkalmazható, szerethető, hatékony cselekedetek sorának vállalhatósága a »kicsinységnek látszó« ügyeinkben is. Ez az egyetlen magatartásforma az, ami minden korban, minden helyzetben, minden cselekvő állapotban társat, közösséget adó módon működik! Erre mutat példát Kertész Ágnes. Közreműködésével sorra megoldódnak kisebb-nagyobb konfliktusok. A vele kapcsolatba kerülők többsége kissé jobbá válik. Ez az Ágnes által alkalmazott viselkedési forma: az »irgalom«, tágabb értelemben: az eredményesen, minden helyzetben, mindenki által folyamatosan érvényesíthető, tényleges, valódi, konkrét, cselekvő, jó szándék.”¹⁷ De a bűnnel szemben nincs „irgalom”. Az elfekvőben Ágnes is bátran ütközik a hitvány kollégával. Itt nem vallási kategóriáról van szó, különösen nem a protestáns teológusok által az utóbbi időben kritikai éllel, de pontosan megfogalmazott, kiüresedni látszó, a valódi embertől elszakadt és elvont „szeretetsapdáról”.

Bár a nagy betegsége előtt élő hitre jutó író egyik utolsó, Szüleimnek írott levelében azt írta: „Mi másra üríthetjük a poharunkat karácsonykor, mint a *miseri-cordiára*”, az itt bemutatott példák alapján ezt az „irgalom” fogalmat egy általános gyakorlatra ajánlott magatartásformának lehet tartani. Elméletileg pedig a nehezen definiálható érzelmi intelligencia talán egy még későbben meghatározott mérési egysége, új tudományos fogalma lehet, mint „érzelmi intelligencia bit”.

„A regény alapkérdése, hogy a világpolitika vak erőinek kiszolgáltatott kisember élhet-e, vagy miként élhet elviselhető életet Magyarországon vagy a nagyvilágban. A főszereplők mindennapos megélhetési vagy családi problémákkal küszködő ismerőseink. Az étkezés, a lakás gondjai sújtják őket a Lantos utcában, a Vízivárosban, a Filatorigátnál vagy Tükrösön, a Kertész-porta melletti kis házban. Egy uzsonna »beadása« a szerény vendégeknek kreativitást igénylő teljesítmény. Egy jobb falat: ünnep. Egy elviselhető szoba vagy bérlőtárs: ajándék. Szegény az ország, mert lakói többsége szegény. Az írók ezek az emberek, az elviselhető élet megteremtésért küszködő milliók képviselői érdeklik. Mit ajánl nekik? Tisztességet, találékonyságot a munkában, és minden alkalom megragadását a tanulásra. Ezekre látjuk a példák sorát. Ezt teszi Halmi Feri az egyetemmel, vagy Feri anyja a tisztességgel, mikor György bácsi engedélyével gyűjti kötenyébe a hajnali fűvet a Kertész-portán. Kertész

¹⁷ Ifj. SIPKA Sándor: *San Remótól Sajkódig* = *Hitel*, 2003, 16. sz., 48–54.

tanár úr különórát ad. Ágnes az egyetem mellett vállal magántanítványt és éjszakai ügyeleket az elfekvőben. Frida néni a szép emberségért kap szobabérlőket a Horváth utcában, hogy a panasza megszűnjön: *ich kann nicht verhungern.*” „Az élet cselekvést jelent” – mondja Ady. Ennek a gondolatnak a megtestesülése ez a könyv. A megélhetési megoldásokat kereső szereplők az új helyzetekben ugyanis nemcsak adnak, hanem kapnak is.¹⁸

„Számítalan új dolgot, személyt, helyzetet ismernek meg, amelyekkel gazdagodnak. Váratlan, fontos új felismerésekre tesznek szert, vagy találnak friss gondjaikra kézenfekvő megoldásokat. A cselekvő, becsületes élet csendes optimizmusa talán csak Tolsztojnál jön át ehhez a könyvhöz hasonlóan.

Ki Kertész Ágnes? Az örök női, az »ewig weibliche...« egyik legszebb magyar képviselője a lányaiban is gyönyörködő író képzeletében. Éppúgy rokona nála az Őstamentum nagy női alakjainak, mint a meghatódva csodált lengyel diáklánynak, Maria Skolodowskának, a későbbi Madame Curie-nek. Ágnes lelkéből a Duna két partján és a dunántúli faluban sorjáznak a sorsmentő, pokolkímélő, finom, apró emberi megoldások. Lelkiereje szinte minden teher vállalására képessé teszi, legyen az kocsihúzás vagy a buta kislány fogalmazni tanítása. Ágnes »kis« tettei a családjában vagy a környezetében azonban az adott helyzetben mások számára sorsfordító jelentőségűek, életbe, húsba vágóak. Nélkülük tragédiák, egzisztenciális vagy lelki gondok keletkeznének. A másokon történő segítséssel egy időben ugyanakkor Ágnes megteremti és megvédi a saját belső világát is. Minél odaadóbb mások iránt, annál függetlenebb a maga számára. Ágnesben a lelki onnipotencia és a gyakorlatias agy működik együtt.

Ez az »irgalom«, az eredményesen cselekvő jó lélek mindenkiben megtestesülhet, nem csak Ágnesben. Nagy igény lenne rá, mivel a könyv szerint a világ körülöttnk csupa sérült emberből áll. Vagy az anyagi gond, a hiány vagy a torzító bőség, vagy a magánélet zavara, boldogtalansága teszi keserűvé vagy taszítóan magabiztossá a primitív indulataik rabjaként élő személyeket. Megértés, harmónia, idill nincs. Boldog, szép párkapcsolatra alig látunk példát. Talán egyedül Bözsike, a papné kap »illő társat«. A szerelem Ágnes számára is nagyon fontos. Szuverén, sorsdöntő magánügye, hogy igazi társat találjon. Ennek *tartogatja* magát. De ő a sérült lelkek és kapcsolatok tapintatos, eredményes segítője. Nélküle boldogtalanabb lenne a kicsiny világa, bár tovább él pokoli elvei szerint.

Kitől kap támaszt Ágnes? Az értelmes elvek, a tisztesség, a műveltség képviselői váltják ki Ágnes szimpátiáját és szeretetét. Kertész tanár úrban nem csak a szeregett apát érzi, hanem felismeri a kivételes személyiséget, akit nyelvész szenvedélye és tanári bölcsessége segített túlélni az orosz fogság borzalmait. Feriben figyelemre és támaszra méltó a törekvés a műveltség megszerzésére, egy jobb világ alakítására. Frida néni, Viktória nővér komoly erkölcsi tartása tiszteletet parancsol. Balla doktor szakmai igényessége, kreativitása megragadó. Ám meg kell hajtani a fejet az olyan igazán nagy szellem és jellem előtt, mint Korányi Sándor és Verebélyi Tibor professzor. Nagy művészi alázat mutatkozik abban, hogy a számára legjobban is-

¹⁸ Uo.

mert családi történeteket mutatja be, így halhatatlanná is teszi a rokonait. Ám a hétköznapiak látszó történet remek üzeneteket hordoz. Bemutatja a megcsonkított ország életképességét, azt, hogy szöveteiben azért még az egészségesen keringő nedvek megmaradtak várostól faluig és vissza. A művészi rafinéria csúcsa, ahogyan kinyomtatható kritikát ír le *akkor* a szovjetrendszer lényegéről Kertész tanár úr fogolytörténeteiben. Németh Lászlónak ez a műve az, aminek befogadását legjobban segíti, ha olvasáskor az író »bőrébe« képzeljük magunkat. Itt a »test« – a szerző szándéka szerint – »szöveggé válik«. Ez élete tanulsága, legjobb képességei szerint megformált, kiszenvedett önarcképe. »Ember és szerep« végső, beteljesült, tökéletes találkozása. Pontos kórkép, kórkép és gyengéd biztatás.”¹⁹

A regény remek nyelvéről több jelentős írás készült. A legkorábbi közlések közé tartozik Édesapám két tanulmánya 1966-ból és 1968-ból a Magyar Nyelvőrben.²⁰ Ezekben 2616 beszédesetet vizsgált meg, és kimutatta, hogy a beszédidézések után a folytatásként a mondatba kapcsolt kiegészítő toldalék, amely a beszélőt vagy a helyzetet jellemzi, nagyban megnöveli a szöveg tömörségét és drámai feszültségét. Az író az első cikkről Kerényi Károlytól értesült, Asconából. Idézek az 1967-es levelebből: „Mindig ünnep a leveled, de most különösen a mellékelt tanulmány jóvoltából. Csak elhűltem, milyen írtózatot munkát öltél nyelvem mikroszkopikus elemzésébe... Kérdezem, hogy az idéző mondatoknak ez a sokfélesége szándékos művesség-e nálam. Nem, a szándékos az, hogy a gondolatot, képet, amennyire lehet, mint egy sokkarú polip, minden ága-bogával kihúzza a »hálóm – a fogalmazás«, az agyamból...” (Felejtethetlen családi emlék, hogy az idéző mondatok gyűjtéséhez apámnak a felolvasást döntően Rózsa húgom, kisebb részben én végeztem a nyári szünetben.)

„A kimeríthetetlen színgazdagságú írás élvezhetőségét fokozza az író sajátosan kaján humora, amely különösen a veszekedések kegyetlen pontosságú leírásában kulminál. A nyelvi lelemények, az emberi gyengeségeknek, a rejtett másod- és harmadszándékú sértegetéseknek, célozgatásoknak vagy az egyes kirobbanásoknak olyan tökéletes változatait mutatja be, hogy sokszor egyszerre folyhat az olvasó arcán a könny a nevetés miatt, és szorulhat össze a szíve a bántó, kicsinyes örülség észlelésekor. Az éber érzékenység, amivel Ágnes megelőzi vagy tompítja a semmiségekből (»Hogyne a kis stelázsi...!«) induló veszekedéseket, az író egyik leghasznosabb napi hagyatéka számunkra.”²¹

„Az elfekvői (depandansz) fejezet elemzése külön figyelmet érdemel. A téma egyességessége, a felgyülemlett írói praxis, a jó befejezés érezhető öröme miatt szinte »siklott« az író tolla ezeknél az oldalaknál. A történet sokrétegű. Van egyrészt a »sült realizmus« (Veres Péter), az osztály életének orvosi szemmel tökéletes, dokumentumpontosságú bemutatása. Az orvosok, Viktória és Mata nővér, a portás bácsi és a reménytelen sorsú betegek különböző bajaikkal, egyéniségükkel, családi hátterükkel nagyon színes közösséget képviselnek. Mind-mind eleven és élesen igaz csoport-

¹⁹ Uo.

²⁰ SIPKA Sándor: *Az idézés formái Németh László Irgalom című regényében* = *Magyar Nyelvőr*, 1966, 3. sz., 258–268; SIPKA Sándor: *Újabb vizsgálódások Németh László idéző mondatai körül* = *Magyar Nyelvőr*, 1968, 1. sz., 40–49.

²¹ ifj. SIPKA: *i. m.* (2003), 48–54.

képben látszanak együtt. A következő érdekesség az, hogy miként változik, válik jobbra ez az összeszokott világ Ágnes megjelenésével. A harmadik, talán legfontosabb réteg, hogy Ágnes a »jó kislányból« itt lesz igazi felnőtt, aki már mer ütközni a jellemtelen Füredi kollégával, és az ellenállást leküzdve próbál segíteni a betegein és a tragikus sorsú Matán, vagy amikor az emberséges tempó diktálásával ragadja karon a futásba lendülő Ferit. Természetesen az »elfekvő« a »sánta emberiség« korunk allegóriájának is értelmezhető. A regény nyelvi pompája ebben a fejezetben van a csúcson. A klasszikus zene hatása érződik belőle. Ha a szavak aprólékos elemzésén túl hagyjuk, hogy oldalakon át peregenek a mondatok a szemünk előtt, akkor a témák és motívumok olyan lüktető sodrását, variációs bőségét, színét és erejét érezhetjük, mint a Mozart-szimfóniákban. Az alkonyi ragyogás, a meghitt, bensőséges hangulat pedig Schubertet idézi. Nincs benne egyetlen »hamis akkord« sem...

Az *Irgalom* regény értelmezésekor azonban fel kell ismerni a »jó tanárt« is a moralizáló íróban, aki megható pedantériával átveszi velünk »még egyszer« az emberi kapcsolatok, a szerelem, a család, a barátság, a rokonság, a kollegialitás, a jó szomszédság, a hűség és hűtlenség, a tisztesség és a tisztességtelenség, a társadalmi jobbitó szándék igazságkereső »leckéit« az »ő katedrájáról«. Az életünk az ezekre adott feleletektől függ ugyanis...”²²

Ám ne felejtjük, hogy ilyen, az életet atomjaira bontó, hasznos, egyetemes, szeretethetően gyengéd, de nem érzélgős testamentumot csak olyan kivételes személyiség írhatott, aki a nemzete érdekében alkotó élete végéig vívta a szenvedélyes és heroikus harcát önmagával és környezetével. Az *Irgalom* regényben csak a Tengeri-Alpok grandiózus, San Remó-i hegyeinek csúcsait ifjan meghódító személyiség lehetett képes varázsszerszökhént átérezni ott, majd élete végén Sajkódon örökségként átadni az anyagi minőséget már mérni tanuló, „számítógépessé vált”, de változatlanul ”sánta” emberiségnek a „szellemi minőség örök cégérét”, Apollón isteni játékszerét, a *lírát*.²³

Örülnék, ha Németh László nemcsak íróként, hanem szellemi és erkölcsi példaként, mérceként, mértékként is élne és hatna közöttünk tovább. De ehhez nélkülözhetetlen a tényleges jelentőségének tudatosítása a nemzet jelenében ma is, továbbá élményszerű megismertetése az ifjúsággal az oktatásban. Ő ugyanis többet jelent, mint egy író, vagy mint egy stílusirányzat képviselője. Amíg élt, önfeláldozó, bátor lelkiismeret volt, megközelíthetetlen dimenziójú, modern gondolkodó, aki a legmélyebb „nemzetit” kapcsolta össze a legmagasabb szintű, „egyetemes” világkultúrával. Figyelmén kívül hagyása tragikus luxus!

²² ifj. SIPKA: *i. m.* (2003), 48–54.

²³ NÉMETH: *i. m.* (1933).

Irodalomjegyzék

- *Áruló* (1954) = NÉMETH László: *Szerettem az igazságot*. Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971, 442-524.
- *Emelkedő nemzet* (1956) = NÉMETH László: *Életmű szilánkokban II.* Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, 189-192.
- *Husz János* (1948) = NÉMETH László: *Szerettem az igazságot*. Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971, 116-188.
- ifj. SIPKA Sándor: *Németh László emlékkönyve* = ifj. SIPKA Sándor: *Az „orvos” szerepe Németh László életében*. Szeged, Németh László Társaság, Tiszatáj Alapítvány, 2001, 438-444.
- ifj. SIPKA Sándor: *San Remótól Sajkódig* = *Hítel*, 2003, 16. sz., 48-54.
- *Keats Hyperionja vagy a minőség forradalma* (1933) = NÉMETH László: *Európai utas*. Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973, 278-283.
- NÉMETH László: *Homályból homályba I-II.* Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.
- NÉMETH László: *Irgalom*. Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984.
- *Nemzet és író* (1956) = NÉMETH László: *Életmű szilánkokban II.* Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, 197-198.
- *Pártok és egység* (1956) = NÉMETH László: *Életmű szilánkokban II.* Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, 193-196.
- *San Remó-i napló* (1935) = NÉMETH László: *Európai utas*. Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973, 695-745.
- SIPKA Sándor: *Az idézés formái Németh László Irgalom című regényében* = *Magyar Nyelvőr*, 1966, 3. sz., 258-268.
- SIPKA Sándor: *Újabb vizsgálódások Németh László idéző mondatai körül* = *Magyar Nyelvőr*, 1968, 1. sz., 40-49.
- *Új szempontok a status praesens felvételében* (1925) I. = NÉMETH László: *Életmű szilánkokban I.* Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, 67-95.